

TEATR SƏNƏTİ

UOT 792: [305-055.1+305-055.2]

Fikrət Əbdülhəmid oğlu Sultanov
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, professor
E-mail: f.sultan@mail.ru

MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDOVUN GÖZÜ İLƏ QADINLAR VƏ KİŞİLƏR DÜNYASI

Xülasə: Məqalədə müəllif dramaturq Mirzə Fətəli Axundovun və rəssam Əzim Əzimzadənin gözləri ilə keçən əsrdə yaradılmış obrazlara nəzər salmış, üstündən illər keçməsinə baxmayaraq, heç nəyin dəyişmədiyinə diqqət çəkmişdir. Zaman dəyişsə də insan xisləti və problemləri dəyişməz qalır.

Açar sözlər: Mirzə Fətəli Axundov, Əzim Əzimzadə, teatr, pyes, obraz

Qadınlar dünyası...

“SONA xanım /gənc qız, Heydər bəyin adaxlısı/ – ...Allah, görəsən genə nə oldu, gəlmədi? Gecə yarıdan ötübdür, hələ indiyədək görükməyir. Dan yeri ağarıb, sabah indicə açılar, bilmirəm necə edim... Bir azacıq da gözətləyim, əgər gəlməsə, çarə yoxdur, gərək alaçığa qayıdım... Xeyr, gəlmədi! Yəqin ki, dəxi gəlməz... Vallah, dəxi gözləmənəm... Həç vaxt dəxi onun yolunda bu qədər oturmanam, gedərəm özgəsinə! Onun fikri budur ki, atam evində mənəm birçəyimi ağarda... Eh, nə vəsvəşələr gəlir könlümə. Ax, indi bu kolun dalından qulaq asıb eşidəydi ki, mən deyirəm, gedirəm özgəsinə, görəsən inanardımı? Əlbəttə inanmayacaqdı, çünki bilir yalan deyirəm. Hövsələm daralıb, ağzıma gələni söyləyirəm. Bıy, şırıltı gəlir...

ZİBA xanım /Lənkəran vilayəti vəzirinin əvvəlinci hərəmi/ – ...İstəkli arvadına yaxası qızıl düyməli nimtənə buyurursan, barakallah sənə kişiliyinə! ...Deyəcəksən də ki, bacım Şölə xanıma sovqat göndərib, barakallah! Bacını mənə tanıdırsan? Sənə bacın xəsislikdən pəniri şüşəyə qoyub çöldən əppək batırır, elə oldu ki, əlli-altmış tükənlik nimtənə sənə arvadına sovqat göndərdi? Mənə fəndi-feil gəlmə! Əvvəldən axıradək Hacı Salah ilə danışığını eşitmişəm. Hacı Salahı çağıranda sümüyüm duymuşdu, xəlvət gəlib o biri qapının dalısından pusurdum. Allah mübarək eləsin, arvadına yaxası qızıl düyməli nimtənə... Teymur ağanın gözü aydın olsun ki, sevgilisinə təzə nimtənə buyurulur ki, geyinsin, onun qabağında süzsün...

PƏRZAD /gənc qız/ – ...Nə eləyim, əlimdən nə gəlir? Atam ölübdür, bir anam ilə qalmışam əminin ixtiyarında, qardaşım yox, bir köməyim yox. Əmin

istərmi ki, mənə özgəsinə versin, atamdan qalan sürünü, ilxını özgəyə tapşırsın? Neyləyim, yazını pozmaq olmaz. Əlbət mənim də qabağında belə yazılıbmış ki, gərək mən təcik arvadı olaydım... Əlbəttə, yüz qat boğulmağım Tarverdiyə arvad olmaqdan yeydir. Səndən çəkinirəm. Əgər sən rüsxət versən, bir gün bu dərd ilə özümü sağ qoymanam. Sənə izn verim mənə götürüb qaçırısan? ...Xeyr, anam razı olmaz. Anamın gözünlün ağı-qarası bir mənəm. Mənə uzaq aparsan, anamın günü qara olar. Əmim dövlətli, zorlu kişidir. Bu yaxında heç vaxt mənə sənəin əlində qoymaz. Başına yüz min qalmaqal açar, üstünə təqsir yıxar, divana salar, nə bilim nə edər...

ZALXA /orta yaşlı kəndli arvad/ – ...Vallah, əgər Tarverdi mənim sözlərimdən quldurluğa getsə, biçarənin heç təqsiri yoxdur. O neyləsin ki, bu viran olmuş ölkənin qızları quldurluq, oğurluq bacarmayanı sevmirlər. Divanbəyinə deyən gərək ki, biçarə gədələri niyə oğurluqdan, quldurluqdan ötrü incidirsən? Bacarırsan ölkəmizin qızlarına qadağan elə ki, quldur olmayan oğlanlardan zəhlələri getməsin. Onda mən zəmin ki, gurd qoyun ilə otlaya!...

SƏKİNƏ xanım /on səkkiz yaşında, qız/ – ...Bibi! Sənə mən nə zaman izn vermişəm ki, mənə Ağə Həsənə verəsən? Mənim bu saatda nə atam var, nə anam, nə qardaşım, özüm öz vəkiliməm... Dəxi mən ixtiyarımı əldən verən deyiləm. Mənə heç kəsə vermək olmaz... Mən zərəfat eləmirəm, bibi. Vallah mən Ağə Həsənə gedən deyiləm! Bu niyyətlərdən düş! Ağə Həsəndən mənim zəhləm gedir, nadürüst adamdır... Ağə Həsən istəyir mənə başdan ayağadək cavahirə də tuta, mən ona gedən deyiləm. Sən ona bildir ki, bu niyyətdən düşsün! Yoxsa vallah, özüm onu çağırıb beş yüz söyüş üzünə qarşı deyərəm. O nadürüst oğlu altmış min tümən adın eşidib, onun üçün mənə istəməyə talib olubdur... Əgər o mənə alan idi, niyə qardaşım sağlığı heç bir ağız açmadı? Sənə nə məlumdur ki, mən Əziz bəyə gedəcəyəm? Nə ona gedirəm və nə başqasına, oturacağam evimdə. Sən dur get, mənim sifarişimi Ağə Həsənə yetir!

ZÜBEYDƏ /Səkinə xanımın bibisi/ – ...Səkinə, nə qayıırırsan, əhvalın yaxşıdır mı?... Utan, utan! Qız uşağına yaraşmaz ki, böyüyünün yanında belə danışa! Sənəin nə vecinə? Sənə ər lazımdır, hər kəsə verirlər, ona gedərsən! ...Olma, əzizim qardaşım qızı! Təbrizin mötəbər adamlarını bizə düşmənlər elərsən... Ağə Həsən nadürüst adamdır özgələrinə. Bizə görə yaxşıdır. Ticarətdə səriştəsi var, dövləti var. Pul qazanmaqda zirəkdir. Təbrizin tamam mötəbərləri ilə aşna və dost və qohumdur. Dəxi bundan artıq əri haradan tapacaqsan? Sən nəkarəsən ki, mənim sözündən çıxasan! Kişi Təbrizin mütəşəxsis adamlarının arvadlarını mənim yanıma göndərmişdi. Mən uşaq deyiləm. Mənim aqlım qəbul elədi ki, ona getmək sənəin məsləhətidir. Ona görə söz verdim. İndi istəyirsən ki, mənə Təbriz arvadları yanında bir pulluq edərsən? Axır mənim də özümə görə adım, abırım var! Sən qız uşağısan, aqlın başında yoxdur, öz xeyrini

anlamırsan! Mən ona gedib deyən deyiləm ki, qız razı olmur. Səni vermişəm, gedəcəksən, artıq danışma!

ŞƏHRƏBANU xanım /Hatəmxan ağanın arvadı, qırx beş yaşında/ – Şahbaz gedir Parisə... Hatəmxan ağa bir xanımağız kişidir. Əvvəldən yaxşı danışdı, amma sonra birdən boşaldı. Müsyö Jordanın və Şahbazın bir para ağılsız sözlərindən yerdən oldu. Amma mən gərək ya öləm, ya Şahbazi qoymayam getməyə. Doğrusu, Şərəfnisəni gözü yaşlı görə bilmənəm! Allah götürərmisi Şahbaz getsin Parisdə kefi etsin, on beş yaşında gül üzlü uşağım ah çəksin, qan tüpürsün, saralıb sapa dönsün, incəlib ipə dönsün?!

XANPƏRİ /Şəhrəbanu xanımın qulluqçusu, qırx yaşında/ – Xanım, nə lazımdır ki, Hatəmxan ağadan və ya özgəsindən minnət çəkəsən. Göndər qonşuluqdan, Ağcabədi kəndindən, Qızılbaşdan gələn dərviş Məstəli şahı gətirib necə ki, sənin muradıdır, bu işi elə düzəlsin. Onun cadusunda mən bir hikmət görmüşəm ki, əgər istəsə, bu saatda məni qocamdan boşadar... Xanım ağcabədili Kərim koxanın arvadı Səlminazı o boşatdırıb oynasına verdirmədimi? Muğanlı Səfərəli kişinin qızını sevgilisinə qovuşdurmadımı? Dədəsini ki, qızı verməyə razı olmurdu, cadu ilə öldürmədimi? Cavadlı Kərbəlayı Qənbər qızı Şahsənəmin ərinə, bir illik yoldan arvad almasın deyə, qaytarıb gətirmədimi? Onun əlindən heç zad qurtarmaz!

...kişilər həmişə bizə deyirlər – caduya, pitiyə inanmayın! Necə inanmamaq olar ki, adam gözü ilə belə işlər görür? Eh, xanım, kişilərin əgər ağılı var, niyə biz onları hər qədəmdə min yol aldadırıq, öz bildiyimizi edirik?..."

Kişilər dünyası...

"HACI QARA /sövdəgər/ – Allah kəssin belə bazarı! Belə alış-verişi! İt oğlu qədək, şilə verənin əli qurğuşun imiş! Üç aydır Qalada almışam, gətirib beş top satmamışam! Heç kəs malın üzünə baxmır... Evim yıxıldı getdi! Bu nə iş idi mənim başıma gəldi?! ...Deyirlər firəng malı alıb satma, ...qızılbaş, rus malı al, sat. Mən başıma nə kül töküm! ...Bu qızılbaş, rus malı bəs niyə satılmır? ...Buranın xalqı firəng çitinə hərisdir ki, onu görən al-yaşılın üzünə baxmırlar... həmi ucuzdur və həmi göyçəkdir, həm də rəngi solmur. Arvadlar belə çitlərdən ötrü biixtiyardılar. Heç rus çitini tanımırlar... Belə, naçalnikin arvadı da, deyirlər, ərindən xəlvət həmişə firəng çiti alır geyir. Hacı Əziz bu yaxında iyirmi tümənlik ona firəng çiti satıbdır...

HEYDƏR BƏY – Pərvərdigara, bu necə əsrdir? Bu necə zamanədir? Nə at çapmağın qiyməti var, nə tufəng atmağın hörməti var! Sabahdan axşamadək, axşamdan sabahadək arvad kimi dustaq alaçıqın içində otursan. Dövlət dəxi hardan olsun, pul hardan olsun? ...Ah, keçən günlər! ...Keçən dövrlər! ...Naçalnik məni çağırır deyir – Heydər bəy, rahat dur-otur, quldurluq etmə, yol kəsmə, oğurluğa getmə! ...Peşiman oldum dedim ki, naçalnik, biz də bu əmrə rəqib deyilik, amma sizə lazımdır ki, bizim kimi nəcib kimsənələrə bir çörək

yolu göstərsiniz. Gör mənə nə cavab verdi. – Heydər bəy, cüt ək, bağ becər, alış-veriş elə... Guya ki, mən Banazor ermənisiyəm ki, gərək gündüz axşamadək kotan sürəm, ya ləmbəranlıyam ki, qurd bəsləyəm və ya ləkəm ki, kəndlərdə çərçilik edəm! ...Ərz elədim ki, naçalnik, heç vaxt Cavanşirdən kotançı və gülmü görükməyib! ...Mənim atam Qurban bəy onu etməyib, mən ki, onun oğlu Heydər bəyəm, mən də etməyəcəyəm! ...Qaşqabaqlı üzün çevirib atın sürdü...

Dərviş MƏSTƏLİ ŞAH /cadukuni-məşhur, əlli yaşında/ – ...On bir il bundan irəli Araz qırağına gəlmişdim, istəyirdim ki, Naxçıvan və Şərur mahallarının qabağından keçib İrəvana gedəydim. Hər iki mahalın xalqı mənə mane oldular ki, səni qoymanıq bu torpağa keçəsən. Ondan ötrü ki, əlində təzkirən yoxdur. Naməlum, təzkirəsiz adamlara yol vermək, bu tərəfə keçirmək qanun ilə qadağandır. Bavücutdi ki, əlləm-qəlləmlər özləri gecə-gündüz qaçaq mala gedən təzkirəsiz adamları o yan, bu yana bələd olub keçirirdilər. Nə qədər yalvardım-yapışdım, sözümlə qulaq asmadılar. Aşağı getdim, yuxarı getdim, olmadı...

HATƏMXAN AĞA /Təklə-Muğanlı obasının bəyi, qarabaqlı, altmış beş yaşında/ ... – Şahbaz, doğrudur ki, Parisə getmək istəyirsən? ...Balam, sən hələ uşaqsan, bu zadlar tamam boşdur. İnsana ağıl lazımdır. Bir dil artıq bilməklə ağıl artmaz. Adam gərək hər dil ilə olsa filcümlə fəhm və zəmanə əhlinin adət və xəvasından müttale olsun, öz işin yola versin... Paris əhlinin adət və xəvasından xəbərdar olmaq istəyirsənsə bunları bil... Mənə yaqın hasil olubdur ki, bizdə hər adət və xasiyyət var isə, əksi Paris əhlindədir. Məsələn, biz əlimizə həna qoyarıq, firənglər qoymazlar, biz başımızı qırxarıq, onlar başlarına tük qoyarlar, biz papaqlı oturarıq, onlar başı açıq otururlar, biz başmaq geyərik, onlar çəkmə geyərlər, biz əlimiz ilə xörək yeyərik, onlar qaşiq ilə yeyərlər, biz aşkara peşkəş alarıq, onlar gizlicə alarlar, biz hər zəda inanırıq, onlar heç zəda inanmazlar, bizim arvadlarımız gödək libas geyər, onların arvadları uzun libas, bizdə çox arvad almaq adətdir, Parisdə çox ər almaq...

HACI NURU şair – ...hər kəsin öz sənəti özünə iksirdir və xoş güzəranlığına baisdir... Sən Hacı Kərim zərgər yövmiyyə xərcindən ötrü acizsən ki, xalqın arasında etibardan düşübsən. Heç kəs sənə iş tutdurmur. Əvəildə yanına əsbab qayırmaq üçün hər nə qədər qızıl və gümüş gətirdilər, nəfsindən artıq oğurladin, mis və bürünc qatıb sahiblərinə rədd etdin, axırda fisgin bürüz etdi. Dəxi yanına bir adam iş gətirmir... Sən Ağə Zaman həkim isə öz sənətini tərək edib bilmədiyin işə ayaq qoydun, həkimlik sənə ki, sənətin deyildi. Sənə atan Rəhman dəllək ülgüc bülöv ilə məğul dövlət qazandı, sən puç etdin. Mərhum zəhmət çəkib sənə pakizə dəlləklik öyrətmişdi, sən ona razı olmayıb, Tiflis dəlləkləri kimi, istədin ki, həkimlikdə dəxi şöhrət edəsən. Odur, bir qəbiristanlıq adam qırdın, xalq işindən başa düşdü, tərkinə qıldı. İndi nə dəlləksən, nə həkim... Sən isə molla Salman çox yaxşı qatırçılığa layiqsən,

amma beyninə düşübdür ki, mən də gərək molla olam, ondan ötrü ki, atam molla idi. Atan oxumuşdu, kamalı var idi, molla idi. Sən ki, öz adını dürüst yazmağa qadir deyilsən, nə üçün molla olursan? Kamal ata kürkü deyil ki, irslə övlada yetişə. O səbəbdən xalq arasında miqdarın yoxdur, dövlətin haradan olsun? ...Sən isə, Səfər bəy, mülkədarsan, sənə lazım idi ki, əkdirəydin, biçdirəydin və dövlət qazanaydın, amma sən əbəs yerə özünü saldın qalmaqala, durdun onun ilə, bunun ilə döyüşməyə, xalqın dalısınca yaman sözlər danışmağa. Ümənayi dövləti təqsirlidən, təqsirsizdən şikayət etməklə təngə gətirdin. Axırda nadinc adam qələminə getdin. Üç il divana düşdün, üç il sürgünə sürüldün, gözəl ömrün keçdi”.

Sonda yekun olaraq demək lazımdır ki, XIX əsrdə yaşanan bu problemlər, istək-arzular bugün, XXI əsrdə öz aktuallığını qətiyyənlə itirməyib, onlar yaşamaqdadır...

Ədəbiyyat siyahısı:

1. M.F.Axundovun seçilmiş əsərləri

Фикрет Абдулхамид оглы Султанов МИР ЖЕНЩИН И МУЖЧИН ГЛАЗАМИ МИРЗЫ ФАТАЛИ АХУНДОВА

Резюме: В статье автор глазами драматурга Мирзы Фатали Ахундова и художника Азима Азимзаде рассмотрел образы, созданные в прошлом веке, обратив внимание на то, что, несмотря на прошедшие с тех пор годы, ничего не изменилось. Человеческие качества и проблемы остаются неизменными, хоть и меняются времена.

Ключевые слова: Мирза Фатали Ахундов, Азим Азимзаде, театр, пьеса, образ.

Fikret Abdulhamid oghlu Sultanov THE WORLD OF WOMEN AND MEN THROUGH THE EYES OF MIRZA FATALI AKHUNDOV

Summary: In the article through the eyes of the dramatist Mirza Fatali Akhundov and the artist Azim Azimzade the author looked through the images created in the last century and paid attention to the fact that despite the years that have passed since then, nothing has changed. Human qualities and problems remain unchanged, even so times change.

Key words: Mirza Fatali Akhundov, Azim Azimzade, theatre, play, image

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 30.09.2022

Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı:
sənətsünashq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Elçin Cəfərov